

بررسی پیشینه نام خلیج فارس

فوزیه جوانمردی^۱

چکیده

بودند که پیش از تاریخ در دشتهای جنوب باختری ایران از شوش تا بوشهر سکونت داشتند. آنها از هزاره سوم قبل از میلاد صدها سال از خلیج فارس بعنوان راه ارتباطی و از بندر بوشهر و جزیره خارک برای حکمرانی بر کرانه‌ها و جزیره‌های خلیج فارس و همچنین بازرگانی با هند باختری و دره نیل استفاده میکردند. در دوره هخامنشیان نیز چون داریوش کبیر به توسعه دریانوردی علاقه داشت، به هنگام تسخیر هندوستان، اسکیلاکس دریانورد یونانی و شماری دریانورد ایرانی را فرستاد که از پیوستگاه رود سند تا خلیج فارس و دریای سرخ بگذرند و جاهای ناشناخته این دریاها را شناسایی کنند. این در حالی بود که طبق گزارشات هرودت در زمان داریوش بزرگ (۴۸۵-۵۲۱ ق.م) مناطق و جزایر خلیج فارس ساتراپ (استان) چهاردهم این امپراطوری محسوب میشده است.

در دوران اشکانی و ساسانی نیز که نظام جهان دو قطبی بود، یعنی از یکسو ایران و از سوی دیگر روم مطرح بودند، خلیج فارس همواره بخشی از اتحادیه سرزمینهای ایرانی و یک دریاچه تلقی میشد. در زمان ورود اسلام به ایران، ابتدا توان دریایی ایران در هم شکست، اما دیری نپایید که این عظمت دوباره احیا شد. در دوره‌های بعدی تا دوره صفویه همچنان خلیج فارس جزو ایران محسوب میشد. تا اینکه در دوره صفویه با ورود اروپاییان به این ناحیه مواجه میشویم؛ که اگرچه با بیرون راندن پرتغالیها بکمک انگلیسیها در دوره شاه عباس اول، متعلقات ایران در خلیج فارس اعاده شد، اما در دوره‌های بعد بویژه دوره قاجاریه، نفوذ انگلیسیها روز بروز بیشتر شد و از طرفی روسیه بدلیل

هدف پژوهش حاضر، بررسی پیشینه نام خلیج فارس از دوران پیش از اسلام تا به امروز میباشد که از مباحث پردامنه دهه اخیر است. ایرانیان از قدیمیترین اقوامی هستند که در اطراف دریای فارس ساکن شده‌اند. اگر چه در کتیبه‌های سومری و آشوری نام این خلیج بصورت نارمرتو آمده است، اما از زمان استقرار ایرانیان در این سرزمین، تا به امروز نام این خلیج همواره «خلیج فارس» بوده است؛ این امر را همه منابع باستانی و کتب تاریخی و جغرافیایی تأیید میکنند. در نتیجه میتوان گفت جعل نام «خلیج فارس» به هر نام دیگری که در سالهای اخیر توسط کشورهای عربی همسایه صورت گرفته است، بیشتر بدلیل حفظ منافع نفتی خود در این آبراه میباشد و از طرفی تأییدی بر تلاشهای استعمارگرانه غرب در این ناحیه استراتژیک جهان است که همواره بعنوان آبهای آزاد و گرم و سرانجام منطقه نفت خیز خاورمیانه مطرح شده است.

کلیدواژگان

خلیج فارس؛ ایران؛ سرزمینهای عربی؛ نظام جهانی

مقدمه

«خلیج فارس» یا «دریای پارس»، آبراهی است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه جزیره عربستان قرار دارد. نام تاریخی این خلیج، در زبانهای گوناگون همواره ترجمه عبارت خلیج فارس یا دریای پارس بوده است. عیلامیها مردمی

۱. کارشناس ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه شهید بهشتی

عربی بگونه‌یی فزاینده در حال رقابت با نام «خلیج فارس» است. کهنترین نام خلیج فارس که در کتیبه‌های آشوری آمده «نارم‌تو»^۱ بمعنای دریای تلخ است که بدلیل شوری بسیار زیاد آب این دریا نامگذاری شده بود. در تنگه هرمز، کتیبه‌یی از داریوش اول هخامنشی بدست آمده که در آن به زبان پارسی باستان چنین مفهومی نوشته شده است: «دریایی که از پارس می‌رود». خلیج را از زمان ساسانیان دریای پارس می‌گفتند. فلاویوس آریانوس، تاریخ‌نگار یونانی سده دوم میلادی، در آثار خود از این خلیج با نام «پرسیکوس» یاد کرده است که بمعنای خلیج فارس است. استرابن، جغرافیدان یونانی سده اول قبل از میلاد، همین نام را بکار برده است. در کتابهای لاتین سده‌های میانه (قرون وسطی) نام «پرسیکوس سینوس» یا «پرسیکوم مار» بکار رفته و در دیگر زبانهای زنده دنیا نیز واژه «پرسیکوس» با دگرگونی اندک بکار رفته است. دانشمندان مسلمان - چه عرب و چه ایرانی - در همه کتابهای جغرافیایی و تاریخی خود از خلیج فارس با نام «بحر فارس»، «البحر الفارس» یا «خلیج فارس» یاد کرده‌اند. مسعودی، تاریخ‌نگار و جغرافیدان عرب سده چهارم هجری، طی سفری از بغداد به خلیج فارس و سپس کرمان و ورارود (ماوراءالنهر) و چین می‌گوید که دریای عمان دنباله بحر فارس است و مهدوی گورابی و امینی‌زاده، (۱۳۹۰: ۲۲).

بدین ترتیب از دوره هخامنشیان نام خلیج فارس (دریای پارس) شناخته شده بود و اسکندر مقدونی به قصد تسخیر سرزمینهای مشرق وارد ایران شد و خود را به دریای پارس رساند و در آن کشتیرانی کرد. از مورخان یونانی فلاویوس آریانوس (قرن دوم میلادی) و همزمان با وی بطلیمیوس و دیگران و نیز مورخان رومی از این دریا با نام پارس یاد کرده‌اند و این نام به زبانهای فرانسه، انگلیسی، آلمانی، ایتالیایی، روسی، چینی و ترکی و عربی و ... راه پیدا کرده است (تکمیل همایون، ۱۳۸۰: ۲۷-۲۸).

در مورد سابقه نام خلیج فارس بترتیب تاریخ حیات مؤلفان بزرگ، منابع زیر را میتوان ارائه داد:
ابن فقیه در البدل^۲، تألیف ۲۷۹ هـ.ق، بحر فارس / ابن

دستیابی به آبهای آزاد و گرم که خلیج فارس جزو برنامه‌هایشان بود، ایران را وارد بازی بزرگ کرد.

بدین ترتیب انگلیسیها خود را فرمانفرمای خلیج فارس میدانستند و برای مردم این منطقه تعیین تکلیف میکردند، حتی کوششهای امیرکبیر نیز در این راستا بی‌نتیجه ماند. با پایان جنگ جهانی اول و تجزیه عثمانی، این امپراطوری برای همیشه از پهنه خلیج فارس بیرون رفت و بجای آن همسایگان جدیدی مانند عراق، کویت، عربستان سعودی و ... نمایان شدند. در دوره پهلوی اول، پرچم ایران دوباره در خلیج فارس به اهتزاز درآمد، اما با آغاز جنگ جهانی دوم، ایران با وجود اینکه بی‌طرفی خود را اعلام کرده بود، به جنگ کشیده شد و بدلیل اینکه متفقین خلیج فارس را ضمن پیمانی با دولت ایران در اختیار گرفته بودند، در این زمان میلیونها تن سلاح جنگی به مرزهای روسیه فرستاده شد و همین امر سبب پیروزی متفقین گشت. پس از پایان جنگ، بار دیگر ایران بر خلیج فارس چیره شد و با تقویت نیروی دریایی خود اداره خلیج فارس و مکران را بدست گرفت.

بررسی سابقه نام خلیج فارس

درباره نام دریای فارس طبق آنچه که در کتیبه داریوش بزرگ با نام دریای پارس آمده، دربردارنده خلیج فارس، دریای عمان و بخشی از اقیانوس هند تا دهانه خلیج عدن و باب المندب است. نام این خلیج، یکی از کهنترین اسامی جغرافیایی است که با وجود سپری شدن قرون و اعصار مختلف و دگرگونیهای اقلیمی و جغرافیایی در مرزها و اسامی کشورهای حدود سواحل دریاها و بستر رودخانه‌ها، همچنانکه از آغاز توسط نخستین اقوام پارسی ساکن این سرزمین «خلیج فارس» نامگذاری شده، همواره به همین نام خوانده میشود (رائین، ۱۳۵۰: ۵۴).

خلیج فارس اصلیتین نامی است که از کهنترین منابع برجای مانده؛ چرا که از سده‌های پیش از میلاد سر بر آورده و با «پارس» و «فارس»، نام سرزمین ملت ایران گره خورده است. در سالهای اخیر بویژه از دهه شصت میلادی به اینسو، نام جعلی نیز در برخی منابع تحت حمایت پیشینه دولتهای عربی و گاه غیر

موقعیت جغرافیایی خلیج فارس

خلیج فارس، پیشرفتگی آب در سرزمینی است که تا محور هزار کیلومتر از شطالعرب (اروند رود) تا تنگه هرمز ادامه دارد. ورودی آن در تنگه هرمز با حدود ۸۵ کیلومتر و بخش پایانی آن در رأس خلیج فارس ۳۲۰ کیلومتر بوده و بیشترین عرض آن شامل ۳۲۵ کیلومتر است. مساحت این خلیج ۲۲۶ هزار کیلومتر مربع و در ژرفای متوسط آن ۳۵ متر ثبت شده که در بعضی نقاط به نود تا صد متر نیز میرسد؛ بنابراین دریای کم عمقی بشمار می آید. خلیج فارس در منطقه‌ای فرورفته است که در جنوب آن، فلاتی لم یزرع و در شمال آن، فلات دیگری با نمایی از کوهپایه‌های زاگرس قرار گرفته است (تکمیل همایون، ۱۳۸۰: ۱۱). رودهای مهمی در بخش جنوبی خلیج فارس وجود ندارد، اما رودهای پر آب و مهمی که از کوهپایه‌ها و زمینهای مرتفع ایران سرچشمه گرفته و وارد خلیج فارس و دریای عمان میشوند شامل: رود کارون، رودخانه‌های محلی دز و کوهرنگ، گاماسب، رود زهره یا هندیان، رود مند یا خور زیارت، رود شور، رود میناب میباشند (همان: ۱۴).

اردشیر ساسانی، برای توانمندی بیشتر ایران در خلیج فارس و توسعه قدرت دریایی و بازرگانی کشور در سراسر آبها، دستور بنا و یا تجدید ساختمان یازده شهر بندری را در کناره‌های خلیج فارس صادر کرد. این شهرها همگی به نام او خوانده میشدند که از آن میان بقایای شهرهای استراباد اردشیر (چاراکس)، بهمن اردشیر (فرات میسان)، وهشت اردشیر، ریو اردشیر (ریشهر)، کوچران اردشیر، بمثابه پایگاه‌های نظامی و انبارهای کالاهای تجاری، تاکنون کشف شده است. ایران از دیرباز تا کنون با داشتن سابقه طولانی و درخشان در امر دریانوردی و سفر به راه‌های دور دریایی و نیز کشتی‌سازی و ابداع ابزارهای مربوط به سفرهای دریایی، ناگزیر در امر بندرسازی و ایجاد پناهگاه‌های مطمئن برای کشتیهای خود دارای سابقه و تجربه بوده و برای نگهداری و حفاظت از شناورهای خویش به ایجاد پناهگاه و بندر اقدام کرده است؛ چرا که ساخت بندر و پناهگاه کشتی، لازمه دریانوردی، کشتی‌سازی و داد و ستدهای دریایی است (نوربخش، ۱۳۸۲: ۹-۱۰). در کرانه‌های متعلق به ایران در شمال خلیج فارس از مصب شطالعرب (اروند رود) تا خلیج گواتر بمرور بندرهای متعددی

رسته در *اعلاق النفیسه*، تألیف ۲۹۰ هـ.ق، خلیج فارس / سهراب، قرن سوم هجری در *عجایب الاقالیم البحر*، بحر فارس / ابن خردادبه، ف. ۳۰۰ هـ.ق، در *المسالک الممالک*، بحر فارس / بزرگ بن شهريار در *عجایب الهند*، تألیف ۳۴۲ هـ.ق، بحر فارس / اصطخری، ف. ۳۴۶ هـ.ق، در *المسالک الممالک*، بحر فارس / اصطخری در *الاقالیم*، بحر فارس / ابن مطهر در *البداء و تاریخ*، تألیف ۳۵۵ هـ.ق، خلیج فارس / ابوریحان بیرونی، ف. ۴۴۰ هـ.ق، در *التفهیم*، خلیج فارس (بیرونی، ۱۳۱۸: ۱۶۷) / در *قانون المسعودی*، دریای فارس / در *تحدید نہایات الامانی*، بحر فارس / ابن حوقل در *صورة الارض*، تألیف ۳۶۷ هـ.ق، بحر فارس / مؤلف ناشناخته حدود *العالم من المشرق الى المغرب*، تألیف ۳۷۲ هـ.ق، خلیج فارس، دریای پارسی / مقدسی در *احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، تألیف ۳۷۵ هـ.ق، بحر فارس / محمد بن نجیب در *جهان نامه*، تألیف قرن چهارم، بحر فارس / ابن بلخی در *فارسانمه*، تألیف ۵۰۰ هـ.ق، بحر فارس و «دریای پارس» (ابن بلخی، ۱۳۱۲: ۱۲۴) / طاهر مروزی در *طبایع الحیوان*، تألیف ۵۱۴ هـ.ق، خلیج فارس / شریف ادریسی، ف. ۵۶۰ هـ.ق در *نزهة المشتاق*، بحر فارس / یاقوت حموی، ف. ۶۲۶ هـ.ق در *معجم البلدان*، بحر فارس / ذکریای قزوینی، ف. ۶۸۲ هـ.ق در *آثار البلاد*، بحر فارس / انصاری الدمشقی، ف. ۷۲۷ هـ.ق، در *نخبة الدهر*، بحر فارس / ابوالفدا، ف. ۷۳۲ هـ.ق، در *تقویم البلدان*، بحر فارس / شهاب الدین احمد نویری، ف. ۷۳۳ هـ.ق، در *نهاية الادب*، خلیج فارس / حمدالله مستوفی قزوینی در *نزهة القلوب*، بحر فارس (مستوفی، ۱۳۳۶: ۱۶۴) / ابوحفص ابن الورد، ف. ۷۴۹ هـ.ق در *خرید العجایب*، البحر الفارس / ابن بطوطه، ف. ۷۷۷ هـ.ق در *رحله*، بحر فارس / قلقشندی، ف. ۸۲۱ هـ.ق در *صبح الاعشی*، بحر فارس / حاجی خلیفه، ف. ۱۰۶۷ هـ.ق، در *جهان نما* (ترکی)، بحر فارس / شمس الدین محمد سامی در *قاموس العلم*، قرن سیزدهم هجری، خلیج بصره / البستانی در *دائرة المعارف بستانی*، نشر ۱۸۸۳ م، الخلیج العجمی (مشکور، ۱۳۵۶: ۱۰۵).

بدین ترتیب تا عصر حاضر نام دریای جنوبی ایران، خلیج فارس بوده و در هیچ منبع و سندی، نام دیگری نیامده است.

(۱ بار) (گنجی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱ - ۴۳۹). در قرن بیستم غرض ورزیها و برنامه ریزیهای گوناگون، برای آشفته کردن اوضاع منطقه و نفوذ انگلیس در خاورمیانه و اختلاف افکنی جنبه‌یی فراگیر و همه‌جانبه یافت و این تمهیدات از راه‌های مختلف، از جمله تغییر نام و نشانها، دعوای فرقه‌یی و مذهبی و... تشدید گردید. از سال ۱۹۱۰ م. کم و بیش رسم چاپ نقشه‌های تاریخی عوض شد و بعد از آن نقشه‌های نو پدید آمد که تحت تأثیر منافع استعماری بریتانیا و حضور انگلیسیها در هندوستان بود.

خلیج فارس در سیاست بین‌المللی

محققان اروپایی خلیج فارس را حاشیه‌ی هلالی شکلی میدانند که منطقه‌ی هارت لند یا قلب زمین است. در گفتمان دوران جنگ سرد، مناطق و مفاهیم ژئوپولیتیک، در چارچوب منافع و رقابت‌های دو ابرقدرت یا دو اردوگاه اقتصادی و سیاسی یعنی نظام سرمایه‌داری و نظام کمونیستی تعریف میشد. بر همین اساس، نظریه پردازان بزرگ در تبیین دیدگاه‌های خود بر اهمیت ژئوپولیتیک مناطق مختلف جهان که در نظام ارتباطی، منافع اقتصادی و حساسیتهای سیاسی نقش و تأثیر داشت، تأکید مینمودند، بگونه‌یی که این نظریه‌پردازان در نظریه‌های خود خاورمیانه و خلیج فارس را بسیار مهم تلقی میکردند. بنقل از یونسین «ژان ژاک شرایبر، نویسنده کتاب *تکاپوی جهانی* معتقد بود که تسلط بر خلیج فارس مقدمه تسلط بر جهان است. فول لوهازن نیز سیاست محوری آمریکا در قرن بیستم را تسلط بر خلیج فارس میدانست که مقدمه دستیابی به نفت ارزان و در اختیار گرفتن سرنوشت رونق و رفاه اروپا، ژاپن و کنترل چین بود» (مؤمنی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۲). برای تشریح سیاست غربیها در خلیج فارس باید ابتدا به روسیه و انگلیس پرداخت که در قرون اخیر بیشترین تأثیر را در این ناحیه داشته‌اند. از طرفی رسیدن به دریای گرم بدون شک یکی از آرزوها و آمال دیرینه دولت روس بود و برای رسیدن به این مقصود چاره‌یی نداشت جز آنکه خود را به خلیج فارس نزدیک کند. از جمله از سال ۱۸۸۰ م. به بعد روسها فعالیتهای فوق‌العاده‌یی در منطقه‌ی خلیج فارس انجام دادند، از جمله در سال ۱۸۸۷ م. صاحب‌منصبان روس که در استخدام شاه ایران بودند، قصد مطالعه و تفتیش مسافرتی به اصفهان و شیراز و بوشهر نمودند و بعد از آن نیز یکی از مهندسين نظامی آنها از راه بندر عباس به هرمز رفت که در موضوع اهمیت سوق الجیشی

پدید آمدند که بیشتر در استانهای خوزستان، بوشهر، بندرعباس (گمبرون) و سیستان و بلوچستان قرار دارند. بنادر مشهور خلیج فارس بطور طبیعی و بدلیل کوهستانی بودن قسمت شمالی آن پدید آمده‌اند و در دوره‌های باستان و قرون وسطی و معاصر، کشتیرانیهای عمده از این بنادر انجام میپذیرفته است؛ از جمله این بنادر میتوان به بندر سیراف، بندر بوشهر، بندر لنگه، بندر گمبرون (بندر عباس) اشاره کرد. جزایر ایرانی خلیج فارس نیز به استثنای مجمع‌الجزایر بحرین از لحاظ حکومتی در سه استان قرار دارند: خوزستان، بوشهر، هرمزگان قرار دارند (تکمیل همایون، ۱۳۸۰: ۱۴-۱۷؛ نوربخش، ۱۳۸۲: ۲۷-۳۵).

نام خلیج فارس در نقشه‌ها

در برخی نقشه‌های خلیج فارس که از بطلمیوس و استرابون و جغرافیدانهای قدیم باقی مانده، در محل دریای پارس، خلیج فارس با عبارت «سینوس پرسیکوس» به حروف لاتین نوشته شده و در نقشه‌های بعدی و به زبانهای اروپایی «پرشین گلف» و «گلف پرسیک» ذکر گردیده است. در کتابها و نقشه‌های دوران اسلامی نیز «بحر فارسی»، «خلیج الفارسی» و «بحر الفارسی» نوشته شده است. در برخی نقشه‌ها که در دوران عثمانی بوسیله‌ی دریاسالاران ترک تهیه گردیده، در جای دریای پارس، خلیج فارس را «خلیج بصره» نوشته‌اند، اما در واقع خلیج بصره آن بخش از خلیج فارس است که در دهانه‌ی آبی و بندرگاه بصره قرار دارد و در متون قدیم هم آن را «هور بصره» و «هوره ابله» ذکر کرده‌اند که هور همان خور است و تبدیل «ه» به «خ» در متون جغرافیایی «هور جنبه» بمعنای «خور گناوه» مکرر ثبت شده است (اقتداری، ۱۳۸۷: ۲۱۹). نامهایی که در نقشه‌های اسلامی به خلیج فارس داده‌اند عبارتند از: بحر فارس (۲۲ بار)، دریای پارس (۹ بار)، دریای فارس (۶ بار)، خلیج فارس (۲ بار)، نهر فارس (۱ بار) و نامهایی که در نقشه‌های اروپایی به خلیج فارس داده‌اند عبارتند از: نام خلیج فارس در ۱۲۰ نقشه‌ی اروپایی کتاب *وصف خلیج فارس* در نقشه‌های تاریخی به شرح زیر است: سینوس پرسیکوس (۴۳ بار)، پرشین گلف (۳۱ بار)، گلف پرسیک (۲۸ بار)، مره پرسیکوس (۹ بار)، فارس دَکِزی (۳ بار)، بحر الفارس (۲ بار)، خلیج فارس (۲ بار)، پارادل مره پرسیکوس (۱ بار)، پرسیس دز

بحری و رودخانه‌ها و ایالات آن تهیه نمودند. بگفته ویلسن، تا پیش از این تاریخ، فقط نقشه‌های ناقص و غیرقابل اعتمادی در خصوص خلیج فارس در دست بود که اغلب آنها قابل اطمینان نبودند. نقشه‌ها را «لیوتنان جان ماک کلور» بعد از سه سال تکمیل نمود و در طی مطالعات و مساحیه‌های خود نقشه‌های مفیدی برای تسهیل امر کشتیرانی سواحل خلیج فارس تهیه کرد. در نتیجه زحمات ماک کلور نقشه کاملی از ساحل شمال شرقی خلیج فارس و نواحی شطالعرب (اروند رود) فراهم گردید، اما قسمت اعظم سواحل جنوب غربی هنوز در نظر ملاحان اروپایی مجهول بود و با وجود راهزنی‌های دزدان جواسم کار کند پیش میرفت. اما با سرانجام دزدان جواسم در سال ۱۸۲۰ م توسط مأموران انگلیسی سرکوب و تسلیم انگلیسی‌ها شدند. مهندسين اعزامی بعد از این موفق شدند که نقاط جنوبی و غربی خلیج فارس را از ابتدای رأس مسندام مساحی و نقشه‌برداری کامل کنند (همان: ۳۰۱-۳۰۲). توجه آلمانی‌ها نیز به خلیج فارس به اواخر قرن نوزدهم باز می‌گردد. آلمان در این دوران در اندیشه تحقق طرح «پان ژرمن» بود. دولت آلمان در سال ۱۸۹۷ م در بوشهر یک نایب کنسولگری ایجاد کرد که خیلی زود به کنسولگری تبدیل شد. یکی از کنسول‌های فعال آن واسموس بود که در جنگ جهانی اول منشأ یک رشته تحرکات و اقدامات ضد انگلیسی در جنوب ایران بود (اسدی، ۱۳۸۴: ۶۵). از دیگر فعالیتهای آلمانی‌ها در خلیج فارس، ایجاد یک خط کشتیرانی طولانی بنام «هال» (H.A.L) در سال ۱۹۰۶ م به مقصد خلیج فارس بود. فعالیت شرکت هال نیز تا ابتدای جنگ جهانی اول ادامه داشت (همان: ۶۸). بدین ترتیب، با شکست و تسلیم امپراطوری آلمان در برابر متفقین و بخصوص امپراطوری استعماری انگلستان، پرونده فعالیت‌ها و اقدامات نفوذی آلمان نیز در خلیج فارس بسته شد. سرانجام، دولت انگلستان نیز سالها بعد از خروج آلمان در پایان سال ۱۹۷۱ م به نفوذ و سلطه چهار قرن خود در منطقه پایان داد و از خلیج فارس و بخشی از شرق سوئز خارج شد.

اهمیت خلیج فارس

عمده‌ترین محورهای اهمیت خلیج فارس را در زمان حاضر میتوان چنین برشمرد:

الف) موقعیت جغرافیایی خلیج فارس: خلیج فارس همواره در گذشته بعنوان راه نزدیکتر غرب به هندوستان دارای

تنگه‌های خلیج فارس مطالعاتی بعمل آورد. مهندسين مذکور پس از بازدید از جزیره هرمز در موقع مراجعت خود پیشنهاد دادند که از طرف دولت روس مخزن زغالی در آنجا تأسیس شود. در سال ۱۸۹۶ م نیز بروز مرض طاعون در هندوستان بهانه‌ی بدست روسها داد که برای مداخله در امور خلیج فارس دو نفر طبیب نظامی به بوشهر روانه سازند، در صورتی که مرض هنوز به آنجا نرسیده بود. منظور اصلی دولت روس از اعزام اطباء مزبور همان تعقیب سیاست آن دولت در موضوع تنگه هرمز بود و به همین جهت، اطباء اعزامی چندین مرتبه به بندر عباس و بصره مسافرت کردند. در سال ۱۹۹۸ م کنسول روسیه مقیم بغداد، اقداماتی بعمل آورد که بندرگاه و پایگاه دریایی برای دولت خود در خلیج فارس ایجاد نماید. در همان سال، کنت کاپینست، یکی از رجال معتبر روسیه، از باب عالی عثمانی تقاضای امتیازی کرد که از طرابلس شام تا کویت خط آهنی احداث نماید و این مسئله بخوبی نشان میدهد که دولت روسیه کویت را برای پایگاه دریایی خود در خلیج فارس در نظر گرفته بود (ویلسن، ۱۳۶۶: ۲۹۸-۲۹۹). اما با مخالفت‌های انگلیس با حضور روسیه در این ناحیه، توافقاتی میان دو کشور انجام شد و بعدها طی قراردادهای ۱۹۰۷ و ۱۹۱۵ م خلیج فارس تحت حوزه حفاظتی و منافع دولت انگلیس درآمد و به نفوذ روسها در این ناحیه خاتمه داده شد. در ابتدا پرتغالی‌ها بودند که به خلیج فارس آمدند و پیش از آنکه سایر اروپاییان در این صحنه ظاهر شوند، تجارت خلیج فارس را به خود اختصاص داده بودند. اولین بار بریتانیا در اوایل قرن هفدهم میلادی بمنظور تجارت در خلیج فارس حضور یافت و اتحاد ایران و انگلیس برای اخراج پرتغالی‌ها از خلیج فارس بدنبال یک سیاست دراز مدت بوقوع پیوست. تاریخ صد و پنجاه ساله حضور بریتانیا در منطقه، مصادف با یک دوره منازعه مداوم با دیگر کشورهای اروپایی (پرتغالی‌ها، هلندی‌ها و فرانسوی‌ها) و قدرتهای محلی (ایرانیان)، عربها و عثمانی‌ها بود. تا سال ۱۷۴۷ م منافع بریتانیا در خلیج فارس هنوز در انحصار کمپانی هند شرقی و عمال آن قرار داشت. تا این زمان، کمپانی منافع سیاسی یا استراتژیکی مشخصی راندنبال نمی‌کرد، زیرا اساساً علاقمند به حفظ و گسترش تجارت خود بود، اما برای این کار، مجبور بود به یک رشته اقدامات مهم سیاسی و نظامی دست بزند (امین، ۱۳۷۰: ۹). در قرن نوزدهم مهندسين و مأمورین انگلیسی مساحیه‌های عمده از نواحی مختلف خلیج فارس کرده و نقشه‌های مهمی از مواقع

و جغرافیایی نسبت به تصحیح اشتباهات خود در این زمینه اقدام کرده‌اند و بیشتر دانشمندان عرب نیز به صحت و اصالت نام خلیج فارس معترفند، اما دولتهای عرب همچنان بر ادامه بکار بردن اسامی ساختگی اصرار می‌ورزند و همانطور که دریای مکران را انگلیسیها بدلیل حفظ منافع خود دریای عمان نامیدند، اینک نوبت به جعل نام خلیج فارس رسیده است! که با توجه به مستندات تاریخی و جغرافیایی در سطح جهانی، این امر خیالی واهی بیش نخواهد بود.

منابع

- ابن بلخی؛ *فارسانامه*، باهتمام سید جلال‌الدین تهرانی، تهران: مطبعة مهر، ۱۳۱۲.
- اسدی، بیژن؛ *خارجیان در خلیج فارس*، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران (انتشارات باز)، ۱۳۸۴.
- اقتداری، احمد؛ *خلیج فارس از دیرباز تا کنون: یکصد سال کشمکش پس از پنج هزار سال جنگ و ستیز در گاهواره تمدن*، ویراستار نازی سلطانی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۷.
- الهی، همایون؛ *خلیج فارس و مسائل آن*، تهران: نشر قومس، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- امین، عبدالامیر؛ *منافع بریتانیا در خلیج فارس*، ترجمه علی رجبی یزدی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۰.
- بیرونی، ابوریحان محمد بن احمد؛ *التفهیم لاولئ الصنایع التنجیم*، باهتمام جلال‌الدین همایی، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۱۸.
- تکمیل همایون، ناصر؛ *خلیج فارس*، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۸۰.
- رائین، اسماعیل؛ *دریانوردی/ ایرانیان*، جلد اول، تهران: بی‌نا، ۱۳۵۰.
- مؤمنی، میرقاسم؛ *کتاب خاورمیانه ۴ (ویژه خلیج فارس)*، «روابط تجاری شورای همکاری خلیج فارس و اتحادیه اروپا دو سوی یک معامله»، مجید یونسین، ویراستار رقیه نقی‌زاده نظری و سارا جواد فتح، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران، ۱۳۸۶.
- گنجی، محمد حسن و دیگران؛ *وصف خلیج فارس در نقشه‌های تاریخی*، زیر نظر حسن حبیبی، تهران: بنیاد ایرانشناسی، ۱۳۸۷.
- مستوفی، حمدالله؛ *نزهة القلوب*، تهران: انتشارات طهوری، ۱۳۳۶.
- مشکور، محمد جواد؛ «خلیج فارس و نام آن در طول تاریخ»، نشریه *بررسیهای تاریخی*، سال یازدهم، شماره ششم، تهران: ستاد ارتش، ۱۳۵۶.
- مهدوی گورابی، محمد؛ امینی زاده، ابراهیم؛ *خلیج فارس*، تهران: نشر خانه کتاب، ۱۳۹۰.
- نوربخش، حسین؛ *بنادر ایران در خلیج فارس*، ویراستار کاظم سادات اشکوری، تهران: نشر دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۸۲.
- ویلسن، سر آرنولد؛ *خلیج فارس*، ترجمه محمد سعیدی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۶.

اهمیت خاص بوده و امروزه در رابطه با کشورهای حاشیه خلیج فارس این موقعیت ارزش غیر قابل انکاری دارد (الهی، ۱۳۷۰: ۱۱۱).

ب) موقعیت اقتصادی خلیج فارس: بازار منطقه خلیج فارس از گذشته دور تا کنون همچنان ارزش خود را حفظ کرده است. بطوری که بازار فروش کالاهای مصرفی و سرمایه‌ی، بازار فروش خدمات - چه بصورت ارائه مشاور و متخصص و چه بصورت ارائه کارگران ماهر، نیمه‌ماهر و غیرماهر و یا بازار سرمایه (ورود و خروج سرمایه به شکل‌های مختلف) - نقش بسیار حساسی در متعادل کردن تراز پرداختهای خارجی کشورهای مختلف جهان و بخصوص کشورهای صنعتی غرب و ژاپن دارد. البته این بازار مهم خود در رابطه با اهمیت نفت حیات می‌یابد.

ج) نفت خیز بودن خلیج فارس: مهمترین ارزش و اهمیت خلیج فارس در قرن بیستم، وجود منابع سرشار نفتی در این خلیج و کشورهای حوزه آن میباشد. نه تنها از زمان کشف و استخراج اولین چاه‌های نفت در ایران در سال ۱۲۸۷ هـ.ش (۱۹۰۸ م.) تا به امروز با وجود تحولات عظیم چه در شیوه تولید و مصرف و حمل و نقل و چه در اکتشافات نفت در حوزه‌های جغرافیایی مختلف جهان و با وجود تحولات اساسی در طرق تهیه انرژی از نفت و یا سایر منابع نظیر اتم، خورشید، آب و باد و... از اهمیت نفت منطقه برای جهان و بخصوص برای غرب کاسته نشده است، بلکه هر روز نیز به اهمیت و ارزش آن افزوده میشود. امروزه نفت فقط بعنوان یک منبع تولید انرژی مورد توجه نیست، بلکه بعنوان ماده اولیه تولیدی بسیاری از کالاهای بنیادی و اساسی در جهان مورد توجه است (همان: ۱۱۲).

نتیجه‌گیری

اکنون با گذشت بیش از نیم قرن از آغاز مسئله اسامی ساختگی برای خلیج فارس از سوی استعمارگران و سپس از سوی سران عرب، پاره‌یی اقدامات نیز از سوی ایرانیها در مقابله با جعل تاریخی بعمل آمده است و برآستی میتوان گفت استفاده از نام جعلی که مخصوص دریای سرخ است، در واقع بیشتر جنبه سیاسی داشته و در مقابل سابقه تاریخی و کهن نام خلیج فارس سخنی بیهوده است. سازمانهای بین‌المللی نیز همانند سازمان ملل متحد و مؤسسات معتبر انتشاراتی